

Чекмарьова Л. Ю.,
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ

THE PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF ADVOCATE: THE CONCEPT AND THE BASIC SIGNS

Статтю присвячено комплексному дослідженню інституту професійної відповідальності адвоката, а саме визначенню поняття «професійна відповідальність адвоката» та його основних ознак, що надають можливість вирізнити саме цей вид відповідальності. Аналіз наукової літератури надає можливість визначити місце і роль професійної відповідальності адвоката в системі юридичної відповідальності.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, відповідальність, професія, професійна відповідальність.

Статья посвящена комплексному исследованию института профессиональной ответственности адвоката, а именно определению понятия «профессиональная ответственность адвоката» и его основных признаков, которые дают возможность выделять именно этот вид ответственности. Анализ научной литературы позволяет определить роль профессиональной ответственности адвоката в системе юридической ответственности.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, ответственность, профессия, профессиональная ответственность.

This article is devoted to complex research of the institute of professional responsibility of advocate, namely the definition of “professional responsibility of advocate” and its basic features that allow to distinguish this type of responsibility. The analysis of scientific literature allows to determine the place and role of professional responsibility of advocate in the system of legal responsibility.

Key words: advocate, advocacy, responsibility, profession, professional responsibility.

Постановка проблеми. Успіх України на шляху формування демократичних засад залежить також і від готовності нашої держави забезпечити відповідні гарантії захисту прав і свобод людини, серед яких центральне місце посідає забезпечення права на професійну правничу допомогу. Важливим механізмом захисту прав осіб, які звернулися за правовою допомогою до адвоката, репутації адвоката та підтримання авторитету адвокатури, є інститут професійної відповідальності адвоката. Непоодинокі випадки порушення адвокатами умов договору про надання правової допомоги, завдання майнової шкоди клієнтам неправомірними діями адвокатів зумовлюють інтерес до поняття професійної відповідальності адвоката. Розвиток інституту страхування професійної відповідальності адвоката неможливий без чіткого визначення у науковій літературі та законодавстві поняття професійної відповідальності адвоката.

Основною метою дослідження є аналіз законодавства та наукової літератури, які визначають правову природу професійної відповідальності адвоката, для визначення правового підходу щодо його подальшого вивчення та розвитку.

Аналіз останніх публікацій. Правовому регулюванню адвокатської діяльності присвячені дослідження Н.М. Бакаянної, Т.В. Варфоломеевої, Т.Б. Вільчик, І.В. Голованя, А.Д. Святоцького, С.Я. Фурси, О.Г. Яновської та інших науковців. Професійна відповідальність і відповідальність адвоката розглядалися у наукових роботах Т.М. Артюх, В.С. Бігуна, А.В. Біцай, Н.Б. Грищенко, І.М. Дрозд, Ю.В. Заїкіна, С.І. Купрякової, А.В. Кухар, Д.В. Кух-

нюка, Р.Г. Мельниченка, Д.В. Наумова, Н.О. Обло-вацької, С.С. Осадця, С.Л. Сотникова, О.А. Файер та інших.

Незважаючи на значний внесок згаданих авторів у розвиток адвокатури України та професійної відповідальності адвоката, ці питання вимагають подальшого дослідження і вивчення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «професійна відповідальність» включає терміни «професія» і «відповідальність». З метою найбільш точного визначення досліджуваного поняття розкриємо його складові частини.

Професія (лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, спеціальність) – це вид трудової діяльності, що визначається характером і метою трудових функцій. Тотожним є термін «фах». Різновидом професії (фаху) є спеціальність. Вона залежить від характеру занять і навичок за відповідною професією (фахом), освітою, посадою тощо [1, с. 765]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає професію як рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок та є для кого-небудь джерелом існування [2, с. 995]. К.В. Шапошніков професійну компетентність характеризує як сукупність інтегрованих знань, умінь і досвіду, що дозволяють спеціалісту-професіоналу ефективно проектувати і здійснювати професійну діяльність [3, с. 3–4].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала

кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [4]. Таким чином, встановлені законодавчі вимоги дозволяють стверджувати, що адвокатська діяльність є окремою професією.

Однак будь-який фахівець під час професійної діяльності схильний до ризику здійснення помилки, що зумовлює притягнення його до відповідальності. Адвокат як учасник правовідносин зі спеціальною правосуб'єктністю також несе відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

Сам термін «відповідальність» походить від слова «відповідь» і означає «необхідність, обов'язок відповідати за свої вчинки» [5, с. 257]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає термін «відповідальність» як покладений на когось або взятий на себе обов'язок за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [2, с. 136]. Філософський енциклопедичний словник визначає, що термін «відповідальність» характеризує міру відповідності поведінки особи наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам [6, с. 87].

Основне смислове навантаження як у теоретичному, так і в практичному аспектах поняття «відповідальність» отримало у сфері юриспруденції. Юридична відповідальність є важливою юридичною категорією, що використовується у правозастосовній діяльності.

Відповідальність юридична – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою. Класичними видами юридичної відповідальності за законодавством України є дисциплінарна, адміністративна, цивільна та кримінальна відповідальність. Пропонується й інша класифікація юридичної відповідальності – на негативну (ретроспективну) і позитивну [1, с. 109]. С.С. Алексєєв визначає юридичну відповідальність як застосування державного примусу до винної особи за скоєне нею правопорушення. У разі юридичної відповідальності правопорушник «тримає відповідь», тобто зазнає заходів державного примусу за свою провину, тому несе відомі позбавлення, втрати. Отже, юридична відповідальність пов'язана з громадським осудом правопорушника, соціальним та моральним доріканням його поведінки [7, с. 468]. У науковій літературі юридична відповідальність розглядається як вид соціальної відповідальності, під якою розуміють вимоги суспільства до поведінки індивідів та/або їх об'єднань, що включає обов'язок звітувати про свою поведінку. Соціальна відповідальність має два аспекти: 1) відповідальність як готовність індивіда діяти відповідно до соціальних норм; 2) відповідальність як суспільна оцінка поведінки індивіда, що в позитивний або негативний бік відхиляється від

типової моделі соціальної поведінки. До видів соціальної відповідальності можна віднести моральну, релігійну, політичну, партійну, юридичну відповідальність. Юридична відповідальність відрізняється від усіх інших видів соціальної відповідальності лише тим, що вона ґрунтується на нормативних вимогах, які забезпечуються у необхідних випадках державним примусом або примусом іншого владного суб'єкта, який отримав таке право від держави [8, с. 466–467]. На думку А.П. Чиркова, поняття «юридична відповідальність» також слід розглядати в рамках більш загального поняття «соціальна відповідальність», оскільки відповідальність – це явище, яке об'єктивно існує як обов'язковий прояв упорядкованості суспільних відносин; воно відображає об'єктивну необхідність узгодження поведінки соціального спілкування [9, с. 6].

У зв'язку з тим, що адвокат є спеціальним суб'єктом та має свої професійні обов'язки, відповідальність адвоката можна називати професійною. Ми погоджуємось із думкою А.В. Кухар, що з моменту набуття особою статусу адвоката у цієї особи виникає спеціальна правосуб'єктність як здатність адвоката мати професійні права та обов'язки, нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Таку відповідальність можна назвати професійною [10, с. 50–51].

Поняття професійної відповідальності є мало дослідженим у наукових працях. Водночас у літературі висловлювалися думки щодо понять «професійна відповідальність» і «професійна відповідальність адвоката». Так, С.Л. Сотніков зазначає, що під професійною відповідальністю слід розуміти застосування до суб'єкта, який здійснює у рамках своєї спеціалізації професійну діяльність, у зв'язку з одержанням негативного результату такої діяльності, що виражається у заподіянні шкоди, санкцій у формі відшкодування збитків, виплати неустойки та компенсацій моральної шкоди [11, с. 19]. На думку Н.Б. Грищенко, професійна відповідальність – це застосування до суб'єкта, який здійснює професійну діяльність, заходів і санкцій у разі отримання ним негативного результату такої діяльності (зокрема, заподіяння шкоди) стосовно третьої особи: держави, організації, індивіда [12, с. 25–26]. О.А. Файер професійну відповідальність визначає як застосування до фізичної або юридичної особи, яка здійснює професійну діяльність на підставі ліцензії або дозволу уповноваженого органу на її здійснення, у разі завдання нею шкоди третім особам через невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), спрямованих на відновлення порушеної майнової та/або особистої сфери третьої особи [13, с. 631]. Р.Р. Долотіна визначає, що професійна відповідальність – це передбачена чинним законодавством санкція, яка виражається у формі цивільно-правового обов'язку фізичної або юридичної особи відшкодувати збитки або компенсувати шкоду, заподіяну в результаті нена-

лежного виконання своїх професійних обов'язків [14, с. 29]. Д.В. Наумов під професійною відповідальністю адвоката розуміє передбачену законом санкцію, виражену у формі цивільно-правового обов'язку адвоката, що здійснює свою діяльність у рамках присвоєної кваліфікації, відшкодовувати збитки, завдані третім особам унаслідок неналежного надання юридичної допомоги [15, с. 10].

Аналіз наукової думки дозволяє стверджувати, що професійна відповідальність визначається у більшості випадків як різновид цивільно-правової відповідальності. Проте з цими твердженнями погодитися не можна. Адвокат як учасник правовідносин із спеціальною правосуб'єктністю є суб'єктом різних видів юридичної відповідальності, а саме адміністративної, дисциплінарної, кримінальної та цивільно-правової, оскільки несе відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Слід погодитися із Р.Г. Мельниченком, який характеризує інститут професійної відповідальності адвоката як результат синтезу декількох видів юридичної відповідальності [16, с. 37].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» врегульовує тільки один вид відповідальності адвоката – дисциплінарну відповідальність, у зв'язку з чим заслуговує на увагу визначення А.В. Біцай щодо професійної відповідальності адвоката у вузькому та широкому значеннях [17, с. 107]: 1) у вузькому значенні – це дисциплінарна відповідальність адвоката, визначена Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка полягає у зазнанні адвокатом, винним у порушенні своїх професійних обов'язків, визначених законодавством України про адвокатуру та адвокатську діяльність несприятливих для себе наслідків з боку уповноваженого суб'єкта, що знаходять вираз у дисциплінарних стягненнях; 2) у широкому значенні – це специфічний вид юридичної відповідальності, який поєднує у собі елементи дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності та є правовідносинами, які виникають між суб'єктом, уповноваженим накладати стягнення, та адвокатом унаслідок порушення останнім своїх професійних обов'язків, визначених законодавством України про адвокатуру та адвокатську діяльність, полягають у накладенні обов'язку на адвоката понести несприятливі для себе наслідки.

Погоджуємось із твердженням Н.М. Бакаянкової, що наука про адвокатуру повинна досліджувати особливості професійної відповідальності адвоката різних видів, узгоджувати ці види між собою задля досягнення цілей правового врегулювання. Ототожнення професійної відповідальності виключно з дисциплінарною не дозволить досягти необхідних для науки наслідків [18, с. 258].

Для віднесення професійної відповідальності адвоката до різновиду юридичної відповідальності необхідно визначити специфічні ознаки професійної відповідальності.

Зокрема, характеризуючи професійну відповідальність адвоката, Р.Г. Мельниченко відзначає

таке: 1) професійна відповідальність за розглянутою шкалою має найбільш неврегульовану державою позицію. Адвоката не можна притягнути до професійної відповідальності за порушення ним правових норм, встановлених державою; 2) із процедури притягнення адвоката до професійної відповідальності державні органи практично виключені; 3) наявність самостійних джерел, які містять у собі норми, що регулюють функціонування професійної відповідальності адвоката. До таких джерел належать кодекс професійної етики адвоката, корпоративні акти адвокатських палат, прецеденти адвокатських палат, звичаї тощо; 4) наявність процесуального права, що регулює порядок притягнення адвоката до професійної відповідальності [16, с. 42–43].

А.В. Біцай розрізняє такі основні відмінності дисциплінарної відповідальності адвоката від класичної дисциплінарної відповідальності [17, с. 101–104]: 1) суб'єктом дисциплінарної відповідальності відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» може бути виключно адвокат; 2) відсутність трудових відносин між адвокатом та органами і посадовими особами, уповноваженими накладати дисциплінарні стягнення; 3) загальним об'єктом дисциплінарного проступку є професійні обов'язки адвоката; 4) дисциплінарна відповідальність адвоката настає на підставі норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; 5) основним призначенням дисциплінарної відповідальності адвоката є не стільки покарання, скільки захист як адвокатів та адвокатури загалом від колег, які підривають престиж адвокатури і шкодять усьому адвокатському товариству, так і осіб, які звернулися щодо отримання правової допомоги від адвокатів, котрі здійснюють свою діяльність непрофесійно; 6) за вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосований такий вид дисциплінарної стягнення, як позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з подальшим виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України. Подібний елемент відсутній в інституті дисциплінарної відповідальності; 7) єдиним органом, уповноваженим на здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката, є Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури.

Отже, професійній відповідальності адвоката властиві специфічні ознаки, які дозволяють виокремити її як вид юридичної відповідальності, а саме: 1) наявність спеціального суб'єкта професійної відповідальності – адвоката; 2) специфічний об'єкт відповідальності – професійні обов'язки адвоката; 3) повноваження притягувати адвоката до професійної відповідальності мають виключно органи адвокатського самоврядування; 4) порядок та підстави притягнення адвоката до професійної відповідальності визначаються законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність і процесуальним законодавством.

Висновки за результатами дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що професійна відповідальність адвоката є окремим видом юридичної

відповідальності та містить у собі елементи дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності. Професійній відповідальності адвоката властиві специфічні ознаки, які дозволяють виокремити її як вид юридичної відповідальності, а саме: суб'єктом професійної відповідальності є спеціальний суб'єкт – адвокат; об'єктом відповідальності є професійні обов'язки адвоката; повноваження притягувати адвоката до професій-

ної відповідальності мають виключно органи адвокатського самоврядування; порядок і підстави притягнення адвоката до професійної відповідальності визначаються законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність і процесуальним законодавством.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на визначення ознак професійної відповідальності адвоката, вдосконалення її законодавчої регламентації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1020 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Шапошников К.В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков : дис. ... канд. пед. наук / К.В. Шапошников. – М., 2006. – 216 с.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076-VI від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
5. Репкин В.В. Учебный словарь русского языка / В.В. Репкин. – Харьков, 1995. – 654 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; гол. ред. В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999. – 712 с.
8. Крестовська Н.М. Теорія держави і права : [підручник, практикум, тести] / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
9. Чирков А.П. Ответственность в системе права : [учеб. пособ.]/ А.П. Чирков. – Калининград, 1996. – 77 с.
10. Кухар А.В. Професійна відповідальність адвоката: поняття, форми та місце в системі юридичної відповідальності / А.В. Кухар // Юриспруденція: теорія і практика. – 2011. – № 5 (79). – С. 49–56.
11. Сотников С.Л. Страхование профессиональной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук / С.Л. Сотников. – Красноярск, 2010. – 231 с.
12. Грищенко Н.Б. Методологические и организационные основы страхования ответственности при осуществлении профессиональной деятельности : дис. ... докт. экон. наук / Н.Б. Грищенко. – М., 2004. – С. 25–26.
13. Файер О.А. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення / О.А. Файер // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 627–633.
14. Долотина Р.Р. Правовое регулирование обязательного страхования профессиональной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук / Р.Р. Долотина. – Казань, 2007. – 182 с.
15. Наумов Д.В. Гражданско-правовое регулирование обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвоката : дис. ... канд. юрид. наук / Д.В. Наумов. – Волгоград, 2011. – 210 с.
16. Мельниченко Р.Г. Профессиональная ответственность адвоката : [монография] / Р.Г. Мельниченко. – Волгоград, 2010. – 168 с.
17. Біцай А.В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Біцай. – К., 2015. – 246 с.
18. Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти : [монографія] / Н.М. Бакаянова ; НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2017. – 357 с.